

ΜΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΜΗ ΕΝΗΛΙΚΟΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ: ΜΕΤΑΞΥ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ.

Δημήτρης Πολίτης
Τ.Ε.Ε.Α.Π.Η. Παν/μιο Πατρών

Περίληψη

Η γνωστή κατηγοριοποίηση των βιβλίων για μη ενήλικους αναγνώστες σε λογοτεχνικά και σε μη λογοτεχνικά ελέγχεται θεωρητικά και ειδολογικά ως απόλυτη. Η σύγχρονη προβληματική, διαπιστώνοντας τη διείσδυση της μιας κατηγορίας στην άλλη, υποδεικνύει ελαστικότερα κριτήρια ταξινόμησης των βιβλίων αυτών, ενώ εμπλουτίζει με αξιόπιστες θεωρητικές αρχές και πρακτικές προσεγγίσεις τη μελέτη τους, ιδιαίτερα εκείνων που δεν κατατάσσονται στα αμιγώς μυθοπλαστικά. Αναιρώντας, λοιπόν, τη λογική των μονολιθικών διαχωρισμών και επιχειρηματολογώντας υπέρ των δικαιωμάτων όλων των κειμένων και των αναγνωστών τους, η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται – και με ενδεικτικές αναφορές "μη λογοτεχνικών" βιβλίων – σε δύο βασικά ζητήματα: το πρώτο αφορά την οντολογία/λειτουργία των κόσμων της μυθοπλασίας/μη μυθοπλασίας, ενώ το δεύτερο την ίδια την αναγνωστική διαδικασία στα κείμενα που υπερβαίνουν τα στερεότυπα και διευρύνουν την έννοια της "λογοτεχνικότητας". Οι καταληκτικές διαπιστώσεις μιας τέτοιας αναζήτησης αναφορικά με τις παραμέτρους που διαφοροποιούν τα λογοτεχνικά από τα μη λογοτεχνικά βιβλία, οπότε και τις αναγνώσεις τους, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως η απαρχή μόνο μιας ευρύτερης και συστηματικότερης μελέτης.

Εισαγωγικά

Η βασική κατηγοριοποίηση των βιβλίων που απευθύνονται στους μη ενήλικους αναγνώστες σε λογοτεχνικά (μυθοπλαστικά) και σε μη λογοτεχνικά (μη μυθοπλαστικά), τα οποία ιστορικά ταυτίζονται με τα βιβλία γνώσεων, ελέγχεται ως αφοριστική, περιοριστική αλλά και «ευάλωτη» μέσα στον ευρύτερο χώρο της Λογοτεχνίας για Παιδιά και Εφήβους (Παπαδάτος, 2014: 217), ενώ «ενέχει τους κινδύνους που υπάρχουν σε κάθε είδους ταξινόμηση» (Καρπόζηλου, 2009: 84). Οι κύριοι λόγοι για παρόμοιες όψιμες διαπιστώσεις δε σχετίζονται μόνο με τα αισθητικά προσδιοριστικά στοιχεία που ομαδοποιούν τα βιβλία και αφορούν τις προθέσεις της γραφής τους· συνδέονται και με την προφανή πλέον αναγκαιότητα ελαστικότερων ταξινομήσεων, οι οποίες μπορούν να υπερβαίνουν τα στεγανά των μονολιθικών διαχωρισμών, καθώς και με τις θεωρητικά επικαιροποιημένες αναγνωστικές απαιτήσεις των μη μυθοπλαστικών αφηγήσεων.¹ Το τελευταίο, μάλιστα, φαίνεται να προκαλεί μια πρόσθετη αμηχανία σε όσους/όσες επικεντρώνουμε, αν δεν εξαντλούμε, το ενδιαφέρον μας στα αμιγώς μυθοπλαστικά βιβλία, είτε αυτά στηρίζονται αποκλειστικά στην κειμενική/λεκτική τους τροπικότητα είτε και στην εικονιστική (Kiefer & Wilson, 2014: 290). Ανατρέχοντας, λοιπόν, στην προβληματική των εννοιολογικών οριοθετήσεων/κατηγοριοποιήσεων, ερχόμαστε αντιμέτωποι με αρκετές διαφοροποιήσεις των όρων και του περιεχομένου τους.

¹ Το θεωρητικό ενδιαφέρον για τις αφηγήσεις αυτές επιβεβαιώνεται τις τρεις τελευταίες δεκαετίες από πολλές ξενόγλωσσες μελέτες (Heyne, 1987· Anderson, 1989· Hesse, 1991· Kiefer & Wilson, 2014, κ.ά.), καθώς και από αρκετές ελληνικές, οι οποίες παρακολουθούν τα σύγχρονα αναγνωστικά ενδιαφέροντα και πολλαπλασιάζονται συνέχεια.

Όροι και κατηγοριοποιήσεις

Παραδοσιακά, τα μη λογοτεχνικά αναγνώσματα για μη ενήλικους αναγνώστες ταυτίζονται με τα βιβλία που εξυπηρετούν διδακτικούς, ιδεολογικούς και, γενικά, γνωστικούς σκοπούς. Άσχετα αν συνδυάζουν «το τερπνόν μετά του ωφελίμου» ή αν τηρούν την αρχή που επιτάσσει το «τέρπειν άμα και διδάσκειν», κατά κανόνα τέτοια αναγνώσματα αξιοποιούν πληροφορίες, γεγονότα, γνωστικά δεδομένα, κ.ά., επιδιώκοντας «να εισαγάγουν το παιδί-αναγνώστη στον χώρο της επιστήμης και να το βοηθήσουν να ανακαλύψει τις γενικότερες έννοιες που διέπουν το φυσικό και κοινωνικό κόσμο, να ενθαρρύνουν τη δεξιότητα της ερευνητικής εργασίας και, τέλος, να αναπτύξουν την κριτική σκέψη του» (Καρπόζηλου, 2010). Η στόχευση φαίνεται να παραμένει η ίδια σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο, ενώ στην Ελλάδα και πριν από το 19^ο αιώνα τα αναγνώσματα αυτά νομιμοποιούνται ως βιβλία γνώσεων κυρίως από τη χρηστική, σχολική τους αξιοποίηση (Καρπόζηλου, 2010· Ντελόπουλος, 1995). Ιδιαίτερα μετά την εκδοτική έκρηξη των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, αλλά ακόμη και τις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, πολλά από αυτά τα βιβλία συνάδουν με τη "φιλοσοφία" και την ιδεολογία των θεσμικών κειμένων που υπαγορεύουν τις εκπαιδευτικές πρακτικές (Κανατσούλη, 2007: 119). Σήμερα, ωστόσο, η ποικιλία και ο αυξανόμενος αριθμός των μη λογοτεχνικών βιβλίων, παρά το ότι δε φαίνεται να είναι ανάλογος με τον αριθμό των σχετικών μελετών και αναφορών, διαφοροποιούν τα δεδομένα και απαιτούν ιδιαίτερη διαχείριση (Hesse, 1991· Heyne, 1987· Anderson, 1989), όπως τεκμηριώνεται και από τις απόψεις των μελετητών που συνεχίζουν να αναδεικνύουν δυναμικά το θέμα και στον ελληνικό χώρο.² Δεν είναι τυχαίο, μάλιστα, ότι στην προοπτική μιας τέτοιας διαχείρισης – αφετηρία της οποίας είναι πάντα τα βιβλία γνώσεων – επιχειρείται ο επαναπροσδιορισμός των όρων και του περιεχομένου τους, προτείνονται εναλλακτικές κατηγοριοποιήσεις τους, ενώ παράλληλα ατομεί η "δαιμονοποίησή" τους ως ... μη λογοτεχνικών!

Για τη Μ. Καρπόζηλου (2009: 104-119) τα βιβλία γνώσεων διακρίνονται ως προς το περιεχόμενό τους σε «πληροφοριακά» και σε «κοινά πραγματογνωστικά», ενώ ως προς τη μορφή τους σε «καθαρά βιβλία γνώσεων» και σε βιβλία που εκθέτουν γνώσεις μέσα σε ένα «διηγηματικό πλαίσιο». Οι Γ. Παπαντωνάκης και Δ. Κώτη-Παπαντωνάκη (2010) διαχωρίζουν σαφώς τα «αμιγώς λογοτεχνικά κείμενα», τα οποία προσδιορίζονται από αισθητικές παραμέτρους, από τα «μη λογοτεχνικά» που φαίνεται να περιορίζονται στη χρηστική τους αξιοποίηση, εντάσσοντας στα τελευταία τα «πληροφοριακά» ή «βιβλία γνώσεων» (informational) και τις «βιογραφίες» (biography). Και αν στα πρώτα κυριαρχεί η «λογοτεχνική μυθοπλασία», προφανώς στα δεύτερα επικρατεί η «μη λογοτεχνική».³ Ο Γ. Παπαδάτος (2014: 217-223) αναφέρεται σε «μη μυθοπλαστικά βιβλία»

² Ενδεικτικά, βλ.: Κανατσούλη, 2010· Καρπόζηλου, 2009· Καρπόζηλου, 2010· Παπαδάτος, 2009: 52-56· Παπαδάτος, 2014: 212-272· Παπαντωνάκης & Κώτη-Παπαντωνάκη, 2010, κ.ά.

³ Η χρήση του όρου «μη λογοτεχνική μυθοπλασία» ή «μη μυθοπλαστική λογοτεχνία» ως απόδοση του αγγλόφωνου όρου «nonfiction» [εναλλακτικά: «literary nonfiction», «narrative nonfiction», «creative nonfiction» ή ακόμη και ο "τεχνητός" όρος «faction» (fact+fiction)], μολονότι δόκιμη στην αγγλόφωνη τουλάχιστον βιβλιογραφία, στην ελληνική δείχνει ακόμη τολμηρή και αφήνει μια αντιφατική αίσθηση, επειδή συνδέει έννοιες που σε μια διαφορετική κανονικότητα δε θα συνυπήρχαν και αποκαλύπτει την υβριδική

(καθαρά βιβλία γνώσεων και βιβλία με λογοτεχνίζουσα αφήγηση), σε «μυθοπλαστικά βιβλία γνώσεων» (βιβλία που μεταφέρουν γνώσεις με λογοτεχνικούς τρόπους) και σε «μεικτά» (που εκθέτουν γνώσεις με μυθοπλαστικούς και μη μυθοπλαστικούς τρόπους). Η D. Norton, κ.ά. (2007: 619-692) κάνει λόγο για «μη μυθοπλαστική λογοτεχνία», όπου εντάσσει τα ενημερωτικά βιβλία και τις βιογραφίες, ενώ ο C. Temple, et al. (2006: 397) για «Informational Storybooks» (Πληροφοριακά Αφηγηματικά Βιβλία).

Πέρα από τους όρους και τις ταξινομήσεις που προτείνονται, πολύ συχνά διαπιστώνουμε ότι η κατηγοριοποίηση των βιβλίων για παιδιά υπερβαίνει συγγραφικές προθέσεις ή εκδοτικές σκοπιμότητες, αφού υπάρχουν βιβλία που θα μπορούσαν να ενταχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες, και αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια του αναγνώστη να αποφασίσει πού θα τα εντάξει και πώς θα τα πραγματώσει αναγνωστικά (Παπαδάτος, 2014: 221). Απολύτως ενδεικτικά, βιβλία σαν τα: *Ιστορίες που τις είπε η Πέτρα* της Μαρίας Αγγελίδου (2011), *Ένας δεινόσαυρος στο μπαλκόνι μου* του Μάκη Σερέφα (2008) ή *Ο αθάνατος γαϊδαράκος* της Μάρως Λοΐζου (2002), με τη συμβολή της εικονιστικής αφήγησης που συνοδεύει τα κείμενά τους και χωρίς να απεμπολούν τη γνωστική/πληροφοριακή τους διάσταση, συνδυάζουν τόσο άρτια μυθοπλαστικούς τρόπους και αφηγηματικές τεχνικές με γνωστικού περιεχομένου πληροφορίες, ώστε να διεκδικούν ισάξια τη θέση τους και στο μυθοπλαστικό και στο μη μυθοπλαστικό σύμπαν.

Όπως και αν ονομάσουμε τα βιβλία που διαχειρίζονται την εμπειρία μας με γνωστικούς, αμιγώς μυθοπλαστικούς ή μεικτούς τρόπους και αφήνοντας πίσω τις σχετικές κατηγοριοποιήσεις, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι σήμερα εκδίδονται λιγότερα "καθαρά" βιβλία γνώσεων, σε σύγκριση ακόμη και με το πρόσφατο παρελθόν. Η επισήμανση αυτή σηματοδοτεί μια μετατόπιση «από την απλή παράθεση γνώσεων σε μια αφηγηματικού τύπου αποτύπωσή τους», η οποία αμβλύνει τις σχεδόν αντιθετικές κατηγοριοποιήσεις και επιτρέπει στα λεγόμενα «μη λογοτεχνικά βιβλία» να διεισδύουν στους "ιερούς" χώρους της Λογοτεχνίας (Παπαδάτος, 2014: 217), οπότε και να νομιμοποιείται κάθε λόγος για παρόμοια αναγνώσματα.

Αν, όμως, οι εννοιολογικές διαδρομές των όρων είναι ενδιαφέρουσες, οι πιθανές θεωρητικές παράμετροι των μη λογοτεχνικών κειμένων και της μελέτης τους παραμένουν προκλητικές, αφού μάλλον επιμένουμε να μην τις μελετούμε συστηματικά (Anderson, 1989). Το πρώτο ζητούμενο, λοιπόν, μιας τέτοιας πρόκλησης αφορά την οντολογία αλλά και τη λειτουργία των κόσμων της μυθοπλασίας/μη μυθοπλασίας, ενώ το δεύτερο την ίδια την αναγνωστική διαδικασία των βιβλίων, τα οποία διαχειρίζονται με έναν ιδιαίτερο τρόπο τους παράλληλους κόσμους της πραγματικότητάς μας και τους πιθανούς κόσμους της μυθοπλασίας, για να θυμηθούμε και τη Θεωρία της Marie-Laure Ryan (2006).

Αντιμετωπίζοντας θεωρητικά τις προκλήσεις

Ο όρος «μυθοπλασία» παραπέμπει σε κάθε επινοημένη λογοτεχνική αφήγηση που δημιουργεί έναν ολόκληρο κόσμο, ανάλογο με τον πραγματικό, και τον θέλει να λειτουργεί μόνο στο πλαίσιο της αφηγηματικής πράξης με βάση τα δικά του δεδομένα

φύση των κειμένων που ομαδοποιούνται ως «μη λογοτεχνικά». (Περισσότερα για το περιεχόμενο των αγγλόφωνων κυρίως όρων, βλ. ενδεικτικά: Norton, κ.ά., 2007: 620· Anderson, 1989· Lehtimäki, 2005: 3-4· Kiefer & Wilson, 2011).

και σύμφωνα με τη δική του λογική (Ηγκλετον, 1996: 21). Η μυθοπλασία, ωστόσο, συμπτύσσεται με την άμεση εμπειρία και δεν είναι έξω από την καθημερινή μας ζωή, ενώ όλες μας οι δραστηριότητες έχουν να κάνουν με μυθοπλαστικές κατασκευές που στηρίζονται σε συμβάσεις και ακολουθούν κανόνες (Hawthorn, 2002: 167). Ο λόγος, λοιπόν, για «επινοημένη» αφήγηση ή για "δημιουργία" ενός άλλου κόσμου, μη πραγματικού, εκτός από το ότι διαχωρίζει τη μυθοπλαστική αφήγηση από την αφήγηση βιωμένων πραγματικών γεγονότων, την αντιπαραθέτει και με την «αλήθεια» ως έκφραση συμφωνίας με την πραγματικότητα ή ως μη αλλοίωση της πραγματικότητας. Έτσι αναδύεται και πάλι το παλαιό αλλά διαχρονικό ζήτημα της σχέσης των κόσμων της μυθοπλασίας με τους πραγματικούς μας κόσμους. Ωστόσο, ειδικά σήμερα, η σχέση αυτή ελέγχεται μέσα από τις διαδικασίες της μερικής ή πιο σύνθετης αναπαράστασης που ανακαλούν μέχρι σε κάποιο βαθμό έναν εμπειρικό κόσμο, αλλά δε λειτουργούν ποτέ αναλογικά σε σχέση με την πραγματικότητα και διεκδικούν τη δική τους αλήθεια. Με αυτή την έννοια, ο κόσμος που περιγράφεται στα βιβλία για παιδιά (λογοτεχνικά ή μη) είναι φανταστικός, δηλαδή διαφορετικός από τον πραγματικό, αφού πάντα προβάλλει μια εκδοχή της πραγματικότητας, δηλαδή μια υποκειμενική εκδοχή της αλήθειας από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία (Nodelman & Reimer, 2003: 129).

Προφανώς, ο χώρος της Λογοτεχνίας, όπως και ο χώρος της τέχνης γενικά, είναι ένας τόπος (μυθοπλαστικής) (ανα)κατασκευής της πραγματικότητας, όπου το πραγματικό συγχωνεύεται με το φανταστικό και συνυπάρχει με το επινοημένο σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι περιττή κάθε διάκριση ή σύγκριση. Αν αποδεχτούμε την παραπάνω άποψη, όπου υπονοείται πως οι μυθοπλαστικοί τρόποι συνιστούν την πιο αξιόπιστη βάση μελέτης της φύσης και της λειτουργίας των κειμένων, γενικά, έχει ενδιαφέρον να εμβαθύνουμε στους τρόπους με τους οποίους η μυθοπλασία δημιουργεί την ψευδαίσθηση της πραγματικότητας και μας συμπαρασύρει στους κόσμους της (Abrams, 2005: 296-297). Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η μυθοπλασία είναι ένα είδος «συγκινησιακής γλώσσας» που συνίσταται σε «ψευδοδηλώσεις», οι οποίες – σε αντίθεση με τις «δηλώσεις» που στην «αναφορική γλώσσα» αντιστοιχούν στα αντικείμενα ή στα γεγονότα στα οποία αναφέρονται – νομιμοποιούνται κυρίως από τη δυνατότητά τους να μας αποδεσμεύουν από τη λογική/συμβατική αντιστοιχία μορφής-περιεχομένου και να προσδιορίζουν τη στάση μας απέναντι στην καθιερωμένη αλήθεια. Συνακόλουθα, οι μυθοπλαστικές προτάσεις/αφηγήσεις δεν ελέγχονται σύμφωνα με τους κανόνες του κοινού, μη μυθοπλαστικού λόγου, αφού δεν υπόκεινται στα κριτήρια αλήθειας ή ψεύδους που τον διέπουν, ενώ υιοθετούν συμβάσεις περιορισμένης μάλλον αποδοχής, όπως αυτές που συνάπτονται ανάμεσα στους συγγραφείς και στους αναγνώστες τους (Abrams, 2005: 297). Αν έρθει, π.χ., κανείς αντιμέτωπος με βιβλία, όπως: *Οχ, χταπόδι, λάθος πόδι!* του Αντώνη Παπαθεοδούλου (2016), το οποίο εξοικειώνει τους μικρούς αναγνώστες με τα επαγγέλματα και τις δραστηριότητές τους, *Το σπίτι το δικό μας* του Βαγγέλη Ηλιόπουλου (2016), το οποίο εκθέτει το κοινωνικό πρόβλημα των σύγχρονων αστέγων, ή το *Ένα τρίγωνο στη χώρα των κύκλων* του Γιώργου Σακελλαρίδη (2016), το οποίο θίγει το ζήτημα του ρατσισμού, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως οι αναφορικές δηλώσεις που από το εξώφυλλο ακόμη αποκαλύπτουν τη θεματική στόχευση των βιβλίων, χωρίς να παραποιούν την πραγματικότητα, χάνονται μέσα στις μυθοπλαστικές «ψευδοδηλώσεις». Εδώ, τα γνω-

στικά στοιχεία είναι τόσο δεμένα με το κείμενο και αποτυπώνουν τις (γνωστικές) πληροφορίες με τέτοια αξιοπιστία και εγκυρότητα, ώστε δε μας απασχολεί το ζήτημα της αλήθειας τους. Αν και παρόμοια "λογοτεχνήματα", ως μυθοπλαστικά εκφωνήματα, δεν είναι υποχρεωμένα να λογοδοτούν σε δεδομένες εμπειρικές πραγματικότητες, εφόσον μπορούν να τις αναμορφώνουν ή ακόμη και να τις υπερβαίνουν, αναστατώνουν την πρότερη εμπειρία μας. Το εικονογραφημένο βιβλίο *Πιθανότητες* των Δημήτρη Μπασλάμ και Ντανιέλας Σταματιάδη (2016), π.χ., όπου παρουσιάζεται με διασκεδαστικό τρόπο η Θεωρία Πιθανοτήτων (!), μας προσφέρει εναλλακτικούς τρόπους θεώρησης της πραγματικότητας αλλά και διερεύνησης των γνωστικών σχημάτων που την συγκροτούν, χωρίς όμως να καταργεί τη «γραμματική» του κειμένου που κάνει δυνατό το νόημα και το μετατρέπει σε γνώση. Προφανώς, οι εμπειρικές γνώσεις υποστασιοποιούν τη μυθοπλασία, ενώ η μυθοπλασία έχει αναμφισβήτητα τη δυνατότητα να ενεργοποιεί τα εμπειρικά και γνωστικά δεδομένα, κάνοντάς τα πιο ελκυστικά για τους αναγνώστες της.

Η εμπειρία, ως προσωπικό βίωμα ή προσωπικά επεξεργασμένο ερέθισμα που μορφοποιείται σε γνώση, παραπέμπει συνήθως στον εξωλογοτεχνικό κόσμο, αλλά συσχετίζει και τη μυθοπλαστική αφήγηση με την πραγματικότητα, όπου υπάρχουν οι ενήλικοι ή μη ενήλικοι αποδέκτες/αναγνώστες των κειμένων. Οι τελευταίοι, κατά τη συναλλαγή τους με την κειμενική ή/και την εικονιστική αναπαράσταση, βιώνουν την εμπειρική διαδικασία που τους προσφέρεται, ενώ οικειοποιούνται την ενσωματωμένη γνώση και δομούν τα νοήματα σύμφωνα και με τα αποθέματα των παλαιότερων εμπειριών τους. Είναι τότε πιθανό να επανερμηνεύσουν την «παλιά αίσθηση των πραγμάτων», υπό το φως κάθε νέας εμπειρίας και με τη βοήθεια των τρόπων νοητικής/γνωστικής προσπέλασης που τους προσφέρονται, καθώς και να εξερευνήσουν τα εμπειρικά δεδομένα μέσα από την όποια, μυθοπλαστική ή μη, εκφορά τους (Rosenblatt, 1978: 107). Σε κάθε περίπτωση, η λογοτεχνική ή η γνωστική εμπειρία ενεργοποιείται μέσα από την αμοιβαία σχέση αναγνώστη-κειμένου («συναλλαγή») και συνιστά μια μορφή έντονης προσωπικής δραστηριότητας του αναγνώστη, όχι μια παθητική διαδικασία πρόσληψης πληροφοριών (Rosenblatt, 1995: xvi-xviii). Για την κατανόηση των αναγνωστικών διαδικασιών που εγκαινιάζουν τα κείμενα, λογοτεχνικά ή μη, πολλαπλά χρήσιμη αποδεικνύεται η «Συναλλακτική Θεωρία» της L.M. Rosenblatt⁴ για δύο βασικούς λόγους: "χαλαρώνει" την αναγνωστική σχέση μας με το κείμενο και διεισδύει στα άδυτα της αναγνωστικής διαδικασίας.

Στην προσέγγιση της Rosenblatt, η όλη διαδικασία περιλαμβάνει δύο κύριες φάσεις: την «έκκληση» (evocation) – δηλαδή την πρώτη επαφή του αναγνώστη με το κείμενο, το οποίο λειτουργεί σαν «κίνητρο» ενεργοποίησης της εμπειρίας του αναγνώστη – και την «αντίδραση/ανταπόκριση» (response), κατά την οποία η δομημένη εμπειρία ζωής του αναγνώστη ανταποκρίνεται στη δομημένη εμπειρία που ενσωματώνεται στο κείμενο. Ο αναγνώστης κινείται συνεχώς ανάμεσα σε κειμενικές ενδείξεις και αναγνωστικές προσδοκίες, εγκαθιδρύοντας με το κείμενο μια ζωντανή συναλλακτική σχέση. Επιπλέον, αποπειράται να μορφοποιήσει ένα «δοκιμαστικό πλαίσιο», όπου θα εντάξει το νόημα των λέξεων και των προτάσεων του κειμένου ή θα δώσει προσωρινές απαντήσεις σε βασικά

⁴ Για τη μεταφορά της ορολογίας της L.M. Rosenblatt στην ελληνική γλώσσα η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά εμάς. (Βλ. σχετικά: Πολίτης, 1996).

ερωτήματα που εγείρει στο μυαλό του το κείμενο. Τότε είναι πιθανό, ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη φάση, να εστιάσει την προσοχή του σε μορφικά στοιχεία του κειμένου (Rosenblatt, 1978: 7-8) και να το κατατάξει σε κάποιο λογοτεχνικό ή κειμενικό είδος, αλλά και να αντιληφθεί πώς θα το διαβάσει (Rosenblatt, 1978: 56-57). Παράλληλα, ο αναγνώστης μπορεί να εστιάσει την προσοχή του σε συγκεκριμένα σημεία του κειμένου, τα οποία ανακαλούν στο μυαλό του πρότερες προσωπικές εμπειρίες ζωής ή πυροδοτούν συνειρμούς που αντλούνται από την προηγούμενη εμπειρική «γνώση» του πάνω στο θέμα του κειμένου (Rosenblatt, 1978: 8). Κατά την πορεία της ανάγνωσης το «δοκιμαστικό» ερμηνευτικό πλαίσιο, το «προσχέδιο» που έχει ήδη δημιουργήσει ο αναγνώστης, ενδέχεται να αναθεωρηθεί, καθώς προσπαθεί να ενσωματώσει στο πλαίσιο αυτό, πολιτισμικές παραδοχές, πρακτικές γνώσεις και αναμνήσεις παρελθόντων γεγονότων, γνώριμες συμβάσεις ή νεότερες κειμενικές ενδείξεις, την προθυμία του να σκεφτεί και να αισθανθεί, χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, τις παροντικές του ανάγκες και έγνοιες (Rosenblatt, 1978: 8-9, 54-55, 88; Rosenblatt, 1995: 30). Ενδέχεται, όμως, τότε ο αναγνώστης να έρθει αντιμέτωπος και με μη οικείες κειμενικές ενδείξεις που θα επιφέρουν "αρρυθμία" στην αναγνωστική διαδικασία και θα τον εξαναγκάσουν να εγκαταλείψει συνηθισμένες αναγνωστικές τακτικές. Στην περίπτωση αυτή, υποστηρίζει η Rosenblatt, ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα της «εκλεκτικής προσοχής» (selective attention).

Μια τέτοια δυνατότητα αφορά την υιοθέτηση μίας συγκεκριμένης στάσης του αναγνώστη απέναντι στο κείμενο αλλά και την επιλογή των αντιδράσεών του που σχετίζονται με αυτό, επιτρέποντάς του να εστιάσει σε συγκεκριμένα μόνο στοιχεία (ρυθμός λέξεων, αισθήσεις, συναισθήματα, συνειρμοί, ιδέες, κ.ά.) και να καθορίσει το είδος της ανταπόκρισης που ο ίδιος θα υιοθετήσει απέναντι στο κείμενο (Rosenblatt, 1978: 23-26, 42-43, 53). Η «εκλεκτική προσοχή», λοιπόν, ρυθμίζει τις αναγνωστικές αντιδράσεις ανάλογα με τις πολλαπλές δυνατότητες του κειμένου και, επομένως, ορίζει το βαθμό συνειδητοποίησης του αναγνώστη σχετικά με το «αναφορικό περιεχόμενο/φορτίο» του κειμένου και την εμπειρική διαδικασία που ο ίδιος βιώνει (Rosenblatt, 1978: 43). Μπορεί, όμως, να οδηγήσει τον αναγνώστη και στην υιοθέτηση ενός από τους δύο βασικούς τύπους αναγνωστικής ανταπόκρισης απέναντι στο κείμενο, λογοτεχνικό ή μη: της «μη αισθητικής στάσης/ανάγνωσης» (nonaesthetic/effferent stance/reading) και της «αισθητικής στάσης/ανάγνωσης» (aesthetic stance/reading). Η Rosenblatt πιστεύει ότι ο αναγνώστης είναι σε θέση να επιλέγει ένα είδος κειμένου, επειδή ταιριάζει με τους «αισθητικούς» ή «μη αισθητικούς» σκοπούς του, ενώ άλλοτε πάλι τα ίδια τα κειμενικά σημεία προδιαθέτουν τον αναγνώστη να υιοθετήσει τη μία ή την άλλη αναγνωστική στάση (Rosenblatt, 1982: 269). Εξάλλου, κάθε μορφή ανταπόκρισης του αναγνώστη συνεπάγεται διαφορετική αντιμετώπιση και διαφορετικούς χειρισμούς του κειμένου (Rosenblatt, 1978: 23, 27).

Κατά τη «μη αισθητική στάση/ανάγνωση» η εκλεκτική προσοχή του αναγνώστη εστιάζει κυρίως στο πληροφοριακό περιεχόμενο του κειμένου, σε ενέργειες και λογικές λύσεις για την επίλυση προβλημάτων, στο τελικό χρηστικό αποτέλεσμα (Rosenblatt, 1978: 23-27, 43). Αντίθετα, στην «αισθητική στάση/ανάγνωση» ο αναγνώστης εστιάζει στην ίδια την εμπειρία της αναγνωστικής διαδικασίας και όχι στο τελικό αποτέλεσμα. Ο

αναγνώστης, "αισθητικός" ή "μη αισθητικός", προσπαθεί να αποκωδικοποιήσει τις εικόνες και τις έννοιες των λέξεων του κειμένου, ενώ επικεντρώνεται στην ενεργητική "ακρόαση" του εαυτού του, για να συνθέσει σε μία δομή ό,τι προσλαμβάνει (Rosenblatt, 1978: 24-27· Rosenblatt, 1982: 268-269, 271). Ιδιαίτερα ο "αισθητικός" αναγνώστης, μέσω του συνδυασμού σκέψης και συναισθήματος, γνωστικής και θυμικής λειτουργίας, δομεί την αισθητική εμπειρία του (λογοτεχνικού) κειμένου (Rosenblatt, 1978: 24-26, 43-44, 46).

Η συνηθισμένη παρανόηση που θέλει τη γνωστική λειτουργία να αντιτίθεται στη θυμική κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης μπορεί να οδηγήσει στην ταύτιση της «μη αισθητικής ανάγνωσης» με την «αναφορική/γνωστική» και «δηλωτική» χρήση της γλώσσας, ενώ της «αισθητικής ανάγνωσης» με τη «συναισθηματική/συγκινησιακή» και «συνδηλωτική» χρήση. Για το λόγο αυτό η Rosenblatt τονίζει ιδιαίτερα τη μείξη των δύο λειτουργιών κατά την αναγνωστική πράξη, όταν ο ("αισθητικός") αναγνώστης δεν αντιδρά ξεχωριστά στα γνωστικά και στα συναισθηματικά στοιχεία του κειμένου, αλλά τα αντιλαμβάνεται ως όψεις της ίδιας της αισθητικής εμπειρίας που βιώνει. Συνεπώς, η συναισθηματική προσέγγιση του κειμένου δε συνιστά από μόνη της επαρκές κριτήριο "λογοτεχνικότητας"⁵ και δε σηματοδοτεί απαραίτητα την υιοθέτηση αισθητικής στάσης απέναντι στο κείμενο (Rosenblatt, 1978: 44-46· Rosenblatt, 1982: 273). Η θέση αυτή της Rosenblatt θα μπορούσε, θεωρούμε, να εξηγήσει την αντίδρασή μας απέναντι σε βιβλία, όπως για παράδειγμα: *Το καπέλο του καλλιτέχνη Βίνσεντ Βαν Γκογκ* της Φίλιας Δενδρινού (2010) ή το βιβλίο *Κώστας Τσόκλης και το αλλόκοτο μπερδεμα* της Ελένης Τσαλδίρη (2010), ακόμη και το *Μία+5 Καρνάτιδες* του Αλέξη Κυριτσόπουλου (2007). Σε παρόμοια βιβλία, με την καταλυτική μάλιστα συνδρομή των ζωγραφικών έργων των δημιουργών που ουσιαστικά "βιογραφούνται", ο αναγνώστης αισθητοποιεί την αντίδρασή του ταυτόχρονα μέσα από τη γνωστική και τη θυμική λειτουργία των στοιχείων της λεκτικής και της εικονιστικής τροπικότητας.

Η άποψη της Rosenblatt (1978: 29) ότι τα κείμενα από μόνα τους δεν αρκούν για το διαχωρισμό του «αισθητικού» από το «μη αισθητικό», αφού δεν υπάρχει κάποια απαραίτητη διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους, θέτει σε νέα βάση την έννοια της "λογοτεχνικότητας". Ένα κείμενο μπορεί να διαβαστεί αισθητικά ή μη αισθητικά από τον ίδιο ή από διαφορετικούς αναγνώστες, ενώ διαφορετικές αισθητικές συναλλαγές του ίδιου ή διαφορετικών αναγνωστών με το ίδιο κείμενο μπορούν να δώσουν το έναυσμα για διαφορετικά είδη ή επίπεδα αισθητικής εμπειρίας, ανάλογα με τη φύση ή την ψυχική κατάσταση και τις εμπειρίες των αναγνωστών (Rosenblatt, 1978: 25-27). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η όποια αναγνωστική ανταπόκριση διακρίνεται από διαβαθμίσεις, ενώ η στάση του αναγνώστη απέναντι στο κείμενο αποτελεί μέρος ενός φάσματος πιθανών διαβαθμισμένων αντιδράσεων μεταξύ του μη αισθητικού και του αισθητικού πόλου (Rosenblatt, 1978: 35· Rosenblatt, 1982: 269). Με άλλα λόγια, οι διαβαθμίσεις της αναγνωστικής ανταπόκρισης

⁵ Η Rosenblatt δε χρησιμοποιεί άμεσα τον όρο "λογοτεχνικότητα", αλλά παραπέμπει έμμεσα στην έννοιά του μέσω του περιεχομένου των όρων «αισθητικός» (aesthetic) και «μη αισθητικός» (nonaesthetic).

βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με την «εκλεκτική προσοχή» του αναγνώστη, το ενδιαφέρον του οποίου μπορεί να εστιάζει στο εξωτερικό πληροφοριακό φορτίο του κειμένου αλλά και στις εσωτερικές αντιδράσεις του ως ατόμου, στην αναγνωστική εμπειρία και στην ευχαρίστηση που αντλεί από αυτή. Μια τέτοια «εμπειρική επίγνωση» της αναγνωστικής διαδικασίας σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που αντλούνται από το κείμενο προσδίδουν στο λογοτεχνικό έργο τη «λογοτεχνική αξία» του, ισχυρίζεται η Rosenblatt (1978: 36). Αυτό σημαίνει περαιτέρω ότι τα καθιερωμένα κριτήρια της "λογοτεχνικότητας" ή "ποιητικότητας" ενός κειμένου (απόκλιση από τον κανονικό/καθημερινό λόγο, υφολογικά ή μορφικά τεχνάσματα, επιλογή συγκεκριμένων "λογοτεχνικών θεμάτων", κ.ά.) δεν επαρκούν για την "κατοχύρωση" της αισθητικής αξίας ενός κειμένου, αφού μπορούν να αντιμετωπιστούν εξίσου αισθητικά ή μη αισθητικά (Rosenblatt, 1978: 34-35).

Επιλογικά

Ακολουθώντας τις διευρυμένες κατηγοριοποιήσεις των λεγόμενων «μη λογοτεχνικών βιβλίων» και μη ταυτίζοντάς τα απόλυτα με τα βιβλία γνώσεων, επιχειρήσαμε μέσα στο περιοριστικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης να αξιοποιήσουμε σύγχρονες θεωρητικές αρχές για τη διερεύνηση των κόσμων της μυθοπλασίας/μη μυθοπλασίας αλλά και της αναγνωστικής διαδικασίας που τους πραγματώνει. Η απόπειρά μας επιβεβαιώνει την ανάγκη υιοθέτησης διευρυμένων ορίων, όρων και κατηγοριοποιήσεων για τα μη μυθοπλαστικά αναγνώσματα, ενώ αναδιατυπώνει με θεωρητικούς όρους τη δυναμική της διαδικασίας που τα συσχετίζει με τους αποδέκτες τους. Η βασική διαπίστωση που συναρτά τη λογοτεχνική αξία ενός βιβλίου/κειμένου με τις διαφοροποιημένες αναγνωστικές αντιδράσεις απέναντί του, ανάλογα με τις περιστάσεις του αναγνωστικού γεγονότος, παρουσιάζει ιδιαίτερο θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον, αφού θα μπορούσε να επηρεάσει τους τρόπους ανάγνωσης και κατηγοριοποίησης των βιβλίων που απευθύνονται στους μη ενήλικους αναγνώστες. Δυνητικά, όπως θα υποστήριζε η Rosenblatt (1978: 23-28, 36-37, 52-70), αυτό σημαίνει ότι ο μη ενήλικος αναγνώστης μαθαίνει να διαχειρίζεται την ενσωματωμένη κειμενική εμπειρία αλλά και τις πολλαπλές αντιδράσεις του απέναντι στο κείμενο, να αποκωδικοποιεί" λεκτικά σύμβολα και να βιώνει συναισθήματα, να αντιλαμβάνεται τις βαθύτερες αναφορές του κειμένου και, γενικά, υπερβαίνοντας κατηγοριοποιήσεις και περιορισμούς, να το αντιλαμβάνεται ως ενότητα μορφής και περιεχομένου.

Βιβλιογραφία

α. Πρωτογενής:

1. Αγγελίδου, Μαρία. *Ιστορίες που τις είπε η πέτρα*. Εικονογράφ. Φ. Στεφανίδη. Αθήνα: Αερόστατο, 2011.
2. Δενδρινού, Φύλια. *Το καπέλο του καλλιτέχνη Βίνσεντ Βαν Γκογκ*. Αθήνα: Α.Α.Λιβάνης, 2010.
3. Ηλιόπουλος, Βαγγέλης. *Το σπίτι το δικό μας*. Εικονογράφ. Μ. Στελλάτου. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.
4. Κυριτσόπουλος, Αλέξης. *Μία+5 Καρνατίδες*. Αθήνα: Κέδρος, 2007.

5. Λοΐζου, Μάρω. *Ο αθάνατος γαιδαράκος*. Εικονογράφ. Κ. Βερούτσου. Αθήνα: Πατάκης, 2002.
6. Μπασλάμ, Δημήτρης, & Σταματιάδη, Ντανιέλα. *Πιθανότητες*. Αθήνα: Πατάκης, 2016.
7. Παπαθεοδούλου, Αντώνης. *Οχ, χαπάδι, λάθος πόδι!* Εικονογράφ. Π. Μπουλούμπασης. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2016.
8. Σακελλαρίδης, Γιώργος. *Ένα τρίγωνο στη χώρα των κύκλων*. Εικονογράφ. Ν. Καπατσούλια. Αθήνα: Διάπλαση, 2016.
9. Σερέφας, Μάκης. *Ένας δεινόσαυρος στο μπαλκόνι μου*. Εικονογράφ. Γ. Στύλος. Αθήνα: Πατάκης, 2008.
10. Τσαλδίρη, Ελένη. *Κώστας Τσόκλης και το αλλόκοτο μπέρδεμα*. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης, 2010.

β. Δευτερογενής:

1. Abrams, M.H. *Λεξικό λογοτεχνικών όρων: Θεωρία, ιστορία, κριτική λογοτεχνίας*. Μτφρ. Γ. Δεληβοριά & Σ. Χατζηιωαννίδου. Αθήνα: Πατάκης, 2005.
2. Anderson, Chris. *Literary Nonfiction: Theory, Criticism, Pedagogy*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1989.
3. Ήγκλετον, Τέρι. *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Μτφρ. Μ. Μαυρωνάς. Αθήνα: Οδυσσεάς, ⁴1996.
4. Hawthorn, Jeremy. *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο: Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, ⁴2002.
5. Hesse, Douglas. «The Resent Rise of Literary Nonfiction: A Cautionary Essay», in: *Journal of Advanced Composition*, vol. 11, no 2 (Fall 1991), pp. 323-333.
6. Heyne, Eric. «Toward a Theory of Literary Nonfiction», in: *MFS Modern Fiction Studies*, vol. 33, no 3 (Fall 1987), pp. 479-490.
7. Κανατσούλη, Μένη. *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, ²2007.
8. Κανατσούλη, Μένη. «Η Θεσσαλονίκη για παιδιά μέσα από τα μάτια του Σάκη Σερέφα, στο *Ένας δεινόσαυρος στο μπαλκόνι μου*, Πατάκης, Αθήνα 2008», στο περ.: *Κείμενα*, τεύχ. 11 (2010) <http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=181:hthessalonikigiapaidia-kanatsoulh&catid=55:tefxos11&Itemid=91> [Ημερομηνία ανάκτησης: 25-1-2017].
9. Καρπόζηλου, Μάρθα. «Τα παιδικά βιβλία γνώσεων: Ένα παράθυρο στα ορατά και αόρατα πράγματα του κόσμου», στο περ.: *Κείμενα*, τεύχ. 11 (2010) <http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=182:enapara8urostaoratakiaorata-karpozhlou&catid=55:tefxos11&Itemid=91> [Ημερομηνία ανάκτησης: 25-1-2017].
10. Καρπόζηλου, Μάρθα. *Το Παιδί στη χώρα των βιβλίων: Συμβολή στη μελέτη των παιδικών αναγνωσμάτων*. Αθήνα: Καστανιώτης, ⁹2009.
11. Kiefer, Barbara, & Wilson, Melissa I. «Nonfiction Literature for Children: Old Assumptions and New Directions», in: S.A. Wolf, K. Coats, P. Enciso & C.A. Jenkins

- (eds.). *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*. New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011, pp. 290-299.
12. Lehtimäki, Markku. *The Poetics of Norman Mailer's Nonfiction: Self-Reflexivity, Literary Form, and the Rhetoric of Narrative*. Tampere, Finland: Tampere University Press, 2005.
 13. Nodelman, Perry, & Reimer, Mavis. *The Pleasures of Children's Literature*. Boston & New York: Allyn and Bacon, ³2003.
 14. Norton, Donna E., Norton, Sandra E., & McClure, Amy. *Μέσα από τα μάτια ενός παιδιού: Εισαγωγή στην Παιδική Λογοτεχνία*. Μτφρ. Φ. Καπτσίκη & Σ. Καζαντζή. Αθήνα & Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, ⁶2007.
 15. Ντελόπουλος, Κυριάκος. *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα: Σχολιασμένη και εικονογραφημένη βιβλιογραφική καταγραφή. Πρώτη προσέγγιση*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 1995.
 16. Παπαδάτος, Γιάννης Σ. *Παιδικό βιβλίο και φιλαναγνωσία: Θεωρητικές αναφορές και προσεγγίσεις – Δραστηριότητες*. Αθήνα: Πατάκης, 2009.
 17. Παπαδάτος, Γιάννης Σ. *Το παιδικό βιβλίο στην εκπαίδευση και στην κοινωνία*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2014.
 18. Παπαντωνάκης, Γεώργιος, & Κώτη-Παπαντωνάκη, Δέσποινα. «Βιβλίο γνώσεων για παιδιά και νέους: Θεωρητική προσέγγιση», στο περ.: *Κείμενα*, τεύχ. 11 (2010) <http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=184:bibliognwsewngiapaidia-papantwnakh&catid=55:tefxos11&Itemid=91> [Ημερομηνία ανάκτησης: 25-1-2017].
 19. Πολίτης, Δημήτρης. «Ο Ρόλος του Αναγνώστη και η "Συναλλακτική" Θεωρία της L.M. Rosenblatt», στο περ.: *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τόμ. 11 (1996), σσ. 21-33.
 20. Rosenblatt, Louise M. *Literature as Exploration*. New York: The Modern Language Association of America, ⁵1995.
 21. Rosenblatt, Louise M. «The Literary Transaction: Evocation and Response», in: *Theory into Practice*, vol. 21 (1982), pp. 268-277.
 22. Rosenblatt, Louise M. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.
 23. Ryan, Marie-Laure. «From Parallel Universes to Possible Worlds: Ontological Pluralism in Physics, Narratology and Narrative», in: *Poetics Today*, vol. 27, no 4 (2006), pp. 633-674.
 24. Temple, Charles, Martinez, Miriam, & Yokota, Junko. *Children's Books in Children's Hands: An Introduction to their Literature*. Boston: Pearson Allyn & Bacon, ³2006.